

אבטיחים של תרומה לבהמות בקיבוץ

ראשי פרקים

- א. האכלת תרומה טמאה לבהמה
- ב. שותפות כהן בהנאה מתרומה
- ג. "ברירה" של חלקי הכהנים בקיבוץ
- ד. קדושת תרומה בקליפות
 1. פסולת הארטישוק
 2. קליפת האבטיח
- ה. גרם הפסד תרומה
- ו. האכלת בהמה בתרומה הראויה לאדם
- ז. תרומה שנפסלה מאכילה
- ח. סיכום

בקיבוץ עלומים מפרישים תרו"מ מהאבטיחים המדוללים והשבורים על יתר האבטיחים בשטח לכשייתלשו. נשאלה השאלה, האם מותר להעלות את עדר הצאן על השטח לאחר גמר האסיף, כשודאי יאכלו גם את האבטיחים של התרומות והמעשרות. בשאלה זו יש לדון ממספר בחינות.

א. האכלת תרומה טמאה לבהמה

שנינו בתרומות (פי"א מ"ט): "...וכהן ששכר פרה מישראל אע"פ שמוזנותיה עליו לא יאכילנה כרשיני תרומה". בטעם הדבר, הביא הר"ש שם את דעת ר' משה בר' אברהם, שהוא משום דכתיב (ויקרא כ"ב י"א): "וכהן כי יקנה נפש קנין כספו..." – ואפי' נפש בהמה במשמע – "...הוא יאכל בו", ומכאן שבהמת ישראל, שאיננה בכלל זה, אין להאכילה תרומה¹. וכתב הגרי"מ טוקצ'ינסקי בספר א"י (עמ' קמ"ד) דלפ"ז גם אין להאכיל תרומה לבהמה משותפת לישראל ולכהן, וכדין עבד המשותף לכהן ולישראל, דאינו אוכל

1. כך נכתב בשמו גם בתוס' ישנים על יבמות ס"ו ע"ב ד"ה הואיל.

בתרומה בגלל חלקו של ישראל בו². אולם לאחר אריכות דברים שם הוא מתיר למעשה, על סמך דעת התוס' במספר מקומות³ החולקים על ר' משה בר' אברהם וסוברים שהאכלת תרומה לבהמת ישראל אינה אסורה מצד "נפש" אלא מצד איסור הנאה של כילוי. לדעת הגרימ"ט (שם) יש להביא ראיה שגם הרמב"ם סובר כדעה זו, מתוך כך שבהלכות תרומות (פ"ו הי"ז) כתב רק שעבד משותף איננו אוכל בתרומה⁴, אך לא כתב שם לאסור גם בבהמה משותפת. אמנם, ראיה זו יש לדחות, שכן דרכו של הרמב"ם להביא רק הלכות המפורשות במקורות ולא הלכות מתודשות, גם אם הן נלמדות בהכרח מן המפורש. עוד הוסיף הגרימ"ט שם והוכיח את דעתו להיתר מדברי המשנ"ר על המשנה הנ"ל בתרומות (פי"א מ"ט ד"ה ישראל) שכתב שבהמה משותפת מותר להאכילה בתרומה.

גם הגר"ח גרוסברג בהמעשר והתרומה (פרק י' ס"ק כ"ה) הביא את דעת המנ"ח (מצוה ר"פ סוס"ק ד') שהוכיח מדברי הרמב"ם (תרומות פ"ט ה"ז), דסובר כר' משה בר' אברהם דאסור להאכיל תרומה לבהמת ישראל משום שאיננה "נפש" כהן, וכ"כ גם האו"ש (תרומות פ"ט ה"י).

אמנם פוסקים אחרים חלקו על הגרימ"ט. הגרצ"פ פראנק, למשל, כתב (כרם ציון הלכות פסוקות עמ' קצ"ו) כי קשה לסמוך על המשנ"ר למעשה, משום שלפי דעה זו של ר' משה בר' אברהם בהמה הריהי כעבד, ומכיון שביחס לעבד של שותפין מצאנו (לעיל) שאסור להאכילו תרומה, מסתבר שה"ה גם לגבי בהמה. גם במאמר אחר בכרם-ציון שם⁵, במאמרו של הרב אלעזר הכהן כהנוב (תרומות ח"א עמ' תקי"א), לאחר שהביא את דעת הפנים-מאירות (ח"א סי' י"א) שהתיר, פירש שכוונתו להתיר רק באותם ימים שהבהמה בהם בבית הכהן ומטעם "יש ברירה" (כדברי המנ"ח שם), ולפי זה בנד"ד, שהבהמות נמצאות כל העת ברשות השותפים כולם, אי-אפשר לסמוך על היתר זה.

ב. שותפות כהן בהנאה מתרומה

בסוף מסכת תרומות (פי"א מ"י) שנינו: "מדליקין שמן שריפה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים וע"ג החולים ברשות כהן". ופירש הר"ש (שם מ"ט ומ"י) עפ"י הירושלמי (שם ה"ה), דרך לצורך חולים בעינין רשות כהן אך לא בבתי כנסיות ומדרשות ובמבואות האפלים. וכך פסק גם הרמב"ם (תרומות פי"א הי"ח): "...וכן מדליקין שמן שריפה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים שלא ברשות כהן... מדליקין שמן שריפה ע"ג

2. ירושלמי תרומות פי"א ה"ה ורמב"ם תרומות פ"ו הי"ז.
3. יבמות שם ד"ה לא, פסחים ל"ד ע"א ד"ה מחמין.
4. בענין זה ראה באריכות במנ"ח מצוה ר"פ ס' ה'.
5. ועיין שם מאמרים נוספים באותו ענין.

החולין ברשות כהן". כך נפסק להלכה בחכ"א (שערי צדק פרק י"א סעי' ד') ובכרם ציון (פרק ל"ח סעי' י"א).

אם אכן "ברשות כהן היינו במאמרו ובמצוותו", כפי שכתב הרמב"ם בפיהמ"ש (שם), צ"ע מה בין המקרים השונים בהם דנה המשנה, ומדוע רק שימוש בשמן שריפה במקומות ציבוריים הותר שלא ברשות כהן, אך לא שימוש כזה לצורך חולים ישראלים. והנה המלא"ש (מ"י ד"ה ברשות) כתב על כך בשם הרש"ס דמשום מצוה דרבים ניתא ליה לאיניש דליעביד מצוה בממוניה. אלא שמהרמב"ם שם אין נראה כן, שהוסיף הלכה נוספת עפ"י הירושלמי (שם סוף ה"ה): "ומי שאין לו שמן חולין להדליק נר חנוכה – מדליק שמן שריפה שלא ברשות כהן", ולפי דבריו קשה, שהרי מצוה זו אינה מצוה דרבים. ע"כ צריך לומר, כמו שכתבו הר"ש (שם מ"ט) והמשל"מ (תרומות פ"ב הי"ד), דאיסור הנאת כילוי של תרומה טמאה איננו מן התורה אלא מדרבנן, ולצורך רבים או הדלקת נר חנוכה כשאין לו שמן אחר התיירו. אך לצורך חולים לא התיירו אלא ברשות כהן⁵.

בדרך אחרת פירש בזאת הרא"ש (שם אות י"ב), ד"ברשות כהן" היינו שהוא נמצא שם, דנר לאחד נר למאה. ולפירושו ההבדל בין המקרים במשנה הוא, שאם מדובר בצרכי ציבור, מכיון שהוא מקום שהרבים מצויים שם, מסתמא גם הכהן נהנה מן ההדלקה. אך ביחס לצרכי חולים ישראלים אי-אפשר, כמובן לסמוך על סברא זו, ולכן יש להתיר רק אם הכהן עצמו נמצא במקום באופן שגם הוא נהנה מן ההדלקה⁶. והא דמותר להדליק נר חנוכה בשמן שריפה לדעה זו, י"ל כמו שהזכיר המשל"מ (תרומות פ"ב הי"ד) דאין כאן הנאה כלל, דנ"ח אין נאותין לאורו ואינו אלא לפירסומי ניסא⁷. אמנם המשל"מ דחה זאת משום דא"כ לא מובן מדוע רק כשאין לו שמן אחר שרי, אך על כך י"ל דבשיש לו שמן אחר והוא מדליק בשמן זה הרי הוא נהנה ממנו, דמשתרשי ליה השמן האחר. אך כשאין לו שמן אחר אין כאן הנאה, וצ"ע בסברה זו. והשתא דאתינא להכי, י"ל דגם הר"ש סובר כן.

התוס' בפסחים (ל"ד ע"א ד"ה מחמין) וביבמות (ס"ו ע"ב ד"ה אין מאכילין) כתבו שגם בהדלקת שמן שריפה לצרכי ציבור בעינן רשות כהן. ולכאורה הדברים תמוהים, דמהירושלמי הנ"ל בסוף תרומות לא משמע כן. וכתב בעל מצפה-איתן (פסחים שם ד"ה תוס') שהירושלמי בשביעית (פ"ח ה"ב) פליג על הירושלמי בתרומות, והסביר שהתוס' נקטו כהירושלמי בשביעית⁸. ולענ"ד י"ל שהתוס' ס"ל כדעת הרא"ש, דבצרכי רבים מסתמא גם

5. אמנם אפשר לומר שמצוות "פרסומי ניסא" עושה מצוה זו למעין "מצוה דרבים", אלא שלפי זה

מי שמדליק בשעת הסכנה על שולחנו לא יוכל להדליק בשמן שריפה, ודוחק.

6. וכ"כ בפנ"מ שם. וכן מוכח מן הירושלמי שהסיק מכאן ש"ביקור חולים אין לו שיעור".

7. וכמו שכתב מרה"פ לירושלמי שם (ד"ה מהו) דאף במצוות דרבנן אמר' דלאו להנות ניתנו.

8. ועי' פנ"מ וטוב ירושלים שם שפירשו בדרך אחרת. ועי' ר"ש שם מ"ט סד"ה לא.

הכהן נהנה ולכן שרי, וכל כוונתו בדברים הנ"ל להדגיש שההיתר להדליק במבואות האפלים הוא רק משום שגם הכהן נהנה. וצ"ע.

לפי כל זה יש להסיק לענינו, שלדעת הרמב"ם די בהסכמת הכהן לשימוש בתרומתו לצורך ישראל, וא"כ יש להתיר להאכיל תרומה טמאה לבהמות הקיבוץ בהסכמת הכהנים שבין חברי הקיבוץ. אך לשיטת הרא"ש צ"ע אם הדבר מותר, שכן האכלת תרומה לא דמיא לנר, שכן בנר אמרינן "נר לאחד נר למאה", משא"כ ביחס להאכלת תרומה לבהמה, שהרי התרומה רק בחלקה נאכלת ע"י חלקו של הכהן, ואילו יתר הבהמות הנהנות מן התרומה שייכות לישראל. אמנם יש מקום להתיר, מפני שבכל בהמה ובהמה יש לכהן חלק, ובהמה לא ניתנת לחלוקה, וכמו שמצינו שמאותו טעם הותר לשחוט ביו"ט בהמה של ישראל וגוי השותפין בה⁹, אך לכאורה לא דמי, דהתם מעשה השחיטה אחד הוא וא"א לכזית בשר בלא שחיטה, אך כאן מאכילין תרומה את כל הבהמות – יותר ממה שכלול בחלק הכהן¹⁰. מיהו יתכן שמכיון שלא מאכילין את הבהמות בידיים אלא מוציאים אותן כעדר בבת-אחת למרעה, בכל זאת דמי לשחיטה. ועוד יש לומר, שגם חלק הכהן נהנה מהנאת שאר החלקים, שכל חלקי הבהמה ניוונים ומשמינים גם חלקו נהנה, ובפרט בקיבוץ בו השותפות איננה עומדת לחלוקה, וא"כ גם הכהן נהנה ממה שכל קבוצתו נהנית, ודו"ק. ומאחר ותרומה בזה"ז דרבנן¹¹, ואף יש אומרים שהנאת כילוי אינה אסורה אלא מדרבנן, יתכן שאף הרא"ש יודה כאן להיתר. לכן נראה להתיר מסיבה זו¹².

ג. יש ברירה בקיבוץ

סניף נוסף להיתר ניתן לציין מתוך כך שבשטח זה, שעליו מעלים את העדר, פוזרים בנוסף לאבטיחי התרו"מ גם אבטיחים אחרים – בעיקר קטנים ושבורים – שלא נלקטו. אמנם נוסח ההפרשה הוא בדרך כלל "היותר ממאה..." ומכיון שתרומה אין לה שיעור כל האבטיחים השבורים מתקדשים בקדושת תרומה, אך את הנוסח ניתן לתקן ולומר: "אבטיח

9. ביצה כ"א ע"א, שו"ע או"ח סי' תצ"ח סעי' י"א.

10. ואולי יש לדון בזה מצד דין ריבוי בשיעורים. עיין במחלוקת הר"ן והרשב"א שהובאה ע"י הב"ב באו"ח ריש סי' ש"ח, ובמנ"ח ("מוסך השבת") לענין שחיטה שדן בגדי דין זה.

11. רמב"ם תרומות פ"א הכ"ו, שו"ע יו"ד סי' של"א סעי' ב'.

12. השאלה אם הנאת כילוי לישראל בתרומה אסורה מה"ת או מדרבנן שנויה במחלוקת בין הראשונים: לדעת התוס' (שבת כ"ו ע"א ד"ה מדליקין, פסחים ל"ד ע"א ד"ה מחמין, יבמות ס"ו ע"ב ד"ה לא יאכילנה, מנחות ס"ו ע"ב ד"ה כזי) האיסור הוא מדאורייתא, ולדעת הר"ש (תרומות פ"א מ"ט ד"ה לא) המשל"מ (תרומות פ"ג הי"ד) והחכ"א (שערי צדק פרק י"א סעי' א') האיסור הוא מדרבנן, וכך הוכיח המשל"מ בדעת הרמב"ם (תרומות פ"א הי"ח, ע"ש). ועי' מנ"ח מצוה ר"פ סוס"ק ד' (הערת עורך ע. א.).

הטבל הצפוני בשטח יהיה תרו"ג", ואז לא יתקדשו כל האבטיחים השבורים בקדושת תרומה. בנוסף לכך, אם נוכל להתחשב בכך שרק בשר האבטיחים חייב בתרו"מ ולא קליפותיהם¹³, נמצא שחלק התרו"מ שנשאר בשדה הוא קטן מאד ומקביל לחלק הכהנים בעדר, שכן אם, דרך משל, מתוך קבוצה בת חמישים משפחות חמש מהן הן משפחות כהנים המהוות 10% מכלל התושבים, הרי שאם גם אחוז התרו"מ בשטח הוא בערך 10% נוכל לומר שיש ברירה, שהרי כך קיי"ל בדרבנן¹⁴, וא"כ חלק הכהנים בבהמות אוכל תרומה וחלק האחרים אוכל חולין.

בניד"ד יש להקל במיוחד בשאלה זו של ברירה, משום שדרגת החיוב היא לא יותר מאשר תלת דרבנן. ראשית, תרומה בזה"ז היא מדרבנן. שנית, תרומת אבטיחים מעיקרה היא מדרבנן¹⁵. בנוסף לכך יש לזכור שהאיסור לזרים בהנאת כילוי של תרומה טמאה הוא, לדעת פוסקים רבים רק איסור דרבנן¹⁶, ושקרוב לומר שהאזור הגיאוגרפי הנדון כאן לא התקדש בקדושה שניה וא"כ, קדושתו לתרו"מ היא, גם מסיבה זו, רק מדרבנן¹⁷ (ואף יש הסוברים שהוא פטור לחלוטין מתרו"מ)¹⁸. לכן, במקרה זה בודאי נוכל לומר שיש ברירה¹⁹.

עוד יש לומר, דאפילו למ"ד דגם בזה"ז אין ברירה, ומשום דלא אמרינן ברירה בדבר שעיקרו מן התורה²⁰, י"ל כאן דיש ברירה. דהנה, סוג ברירה זה שייך לברירה בין שותפים, ובוה נחלקו תנאים במשנה במסכת נדרים (מ"ה ע"ב). לדעת ת"ק שם "השותפין שנדרו הנאה זה מזה אסורין ליכנס לחצר" וטעמם הוא משום שאין ברירה, ואילו ר' אליעזר בן יעקב חולק ואומר "זה נכנס לתוך שלו זה נכנס לתוך שלו", ומשום ש"יש ברירה". מכיון שבמחלוקת זו קיי"ל כראב"י²¹ הסובר "יש ברירה", נוכל להסיק מכך גם ביחס לגד"ד, שהרי ענייננו בברירה בין חברי הקיבוץ הנחשבים לשותפים.

בטעם הדבר שברירה זו שונה מברירה דעלמא, כתב הר"ן בנדרים שם (ד"ה ואיכא) שהמושג "ברירה" במובן המקובל מתאר בירור מאוחר, שלאחר זמן, ביחס לפעולה שהתבצעה כבר ושבעת חלותה לא היתה מבוררת, בעוד שבשותפות נעשה עיקר הבירור מראש, בשעה שנשתתפו... ששותפין הללו בשעה שלקחו החצר על דעת כן לקחה

13. נושא זה ידון בהרחבה להלן בפרק ד'.

14. עי' במאמרנו "הפרשה ע"י ברירה או שלא מן המוקף", התורה והארץ ב' עמ' 141.

15. רמב"ם תרומות פ"ב ה"ו.

16. עי' משל"מ תרומות פ"ב ה"א, וראה לעיל פרק א'.

17. עי' מאמרנו בספר "עולה מן המדבר" עמ' 52-35.

18. מצד "לקוח" אין להקל כאן, מפני שהאבטיחים הנותרים בשטח אינם מיועדים למכירה.

19. עי' במאמרנו בספר "התורה והארץ" ח"ב עמ' 163 שם הבחנו לענין זה בין חד דרבנן לתרי דרבנן, וכ"ש כאן דהוי ספק בתלת דרבנן.

20. עי' במאמרנו "ברירה או מוקף", בספר "התורה והארץ" ב' עמ' 151 ואילך.

21. כך נפסק בסוגיה שם נדרים מ"ו ע"ב, וברמב"ם נדרים פ"ו ה"ד, ובשו"ע יו"ד סי' רכ"ו סעי' א'.

שבשעה שישתמש בה אחד מהם תהא כולה שלו לתשמיש...דחכא עדיפא מברירה דעלמא דהיינו טעמא דאמרינן בעלמא דאין ברירה, לפי שאין ראוי שיחול דבר על הספק, ולפיכך האומר לסופר כתוב גט לאשתי ולאיוז מהן שארצה אגרש פסול לגרש בו, לפי שיש ספק משעה ראשונה לשם מי חל... אבל הכא עיקרו של דבר מתברר משעה ראשונה ומיעוטו לאחר מכן...". אכן לדעת ר"ת (מ"ו ע"ב תוד"ה אמר) אין הדבר נעוץ בגדרים שונים של ברירה, ובענין זה קיי"ל בכל גוונא ש"אין ברירה", אלא שההלכה נפסקה כראב"י שלא מטעמו – הוא סבר שאין ברירה, ואילו אנו מתירים משום שויתור מותר במודר הנאה²². לפי הסבר זה, יש לדון אם הדברים יכולים להיות אמורים גם ביחס לשותפות בקיבוץ, שהרי כאן לאף אחד אין זכות אישית ברכוש. מיהו י"ל, דכיון דלשובתם הדבר הרי זה כאילו הסכימו והתנו כך מראש. ועוד דכיון שאנו דנים כאן בדרבנן אולי יש להקל עכ"פ, ויתכן שבוזה יסכימו כל הראשונים. וצע"ג²³.

ד. קדושת תרומה בקליפות

כדי לברר את הגדרתן של הקליפות ביחס לפרי וחיובן בתרומת ומעשרות יש להקדים עיון בשאלה דומה הנוגעת בהבחנה שבין גוף הפרי לעץ.

1. פסולת הארטישוק

כידוע, מכיון שבימינו התרו"מ הולכים לאיבוד נהוג להפריש מהרע על היפה. אך בגידול כמו ארטישוק בו מועטת הפסולת עלתה הבעיה כיצד לנהוג. הפרשה "מן היפה" היא בעייתית משתי סיבות. ראשית, יש לחשוש שחלק מן הציבור יחוס על ממונו ולא יפריש תרו"מ כלל. שנית, גם אם יפרישו, קיים חשש שיהיה מי שיקח את פירות התרומה ויאכלם, מכיון שאין הם נרקבים מהר וקשה להשמידם. הועלה אפוא הרעיון לקצוץ את הארטישוק במקום חיבורו בעוקץ גדול יותר, ולאחר מכן לקצוץ את העוקץ ולהשתמש בו לצורך הפרשת תרו"מ, שהרי העוקץ ראוי מעט לאכילה לאחר בישולו, ויש אף האוכלים אותו. בעיה זו נראה שיש לפשוט מן המשנה במסכת תרומות (פ"י מ"ה): "תלתן שנפלה לתוך הבור של יין – בתרומה ובמע"ש, אם יש בורע כדי ליתן טעם, אבל לא בעץ". ועיין

22. בשאלה זו עיין גם רמב"ן בפסקיו (על הרי"ף ט"ו ע"א), ורשב"א בחידושו על אתר.

23. ביחס לשאלת הברירה בשותפות ע"ע מג"ח מצוה ר"פ עמ' 176, וקצוה"ח סי' קמ"א וסי' רס"א.

בתוי"ט (על מ"ו) שהוכיח שגם העץ הופרש כתרומה, דאל"כ לא ברור מה הרבותא. נמצא דלמרות זאת לא חלה קדושת תרומה על העץ.

אמנם שם (מ"ו) שנינו עוד: "חבילי תלתן של טבל – כותש ומחשב כמה זרע יש בהם ומפריש את הזרע ואינו צריך להפריש את העץ. אם הפריש לא יאמר אכתוש ואטול את העץ ואתן את הזרע, אלא נותן את העץ ואת הזרע", ומכאן משמע שחלה קדושת תרומה על העץ. אך נ"ל דאין זו תרומה מה"ת, אלא רק מדרבנן. וכן משמע מהגר"א (שנו"א שם מ"ה) שכתב לחלק בין תרומה לבין כלאי הכרם, הקדש ושביעית, שבאלו העץ אוסר בכדי נתינת טעם מפני שהוא אסור מדאורייתא, משא"כ בתלתן, שאיסורו מדרבנן. אמנם אפשר לפרש בדבריו, שתרומת תלתן מעיקרה היא מדרבנן, משא"כ שביעית, כה"כ והקדש, שחיובם מן התורה. אך מסגנון דבריו משמע, שטעם הדבר הוא שהעץ קדוש מדאורייתא ולא שאיסורן של אלו מה"ת. ובדין הוא, שהרי לא מצינו לחלק בנתינת טעם בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן, ורק אם נאמר שקדושת העץ היא מדרבנן נוכל להסביר שמה"ט לא גזרו על העץ דין תרומה גמורה. יתירה מזו – יתכן שאפי' קדושה דרבנן אין בעץ אלא אך ורק חיוב לתת לכהן, כמש"כ במשנ"ר (שם ד"ה נותן) שאם הכהן מחשיבין אסורים לזרים כגרעיני פירות עליהם נאמר במשנה (תרומות פי"א מ"ה) ש"בזמן שהוא מכנסן אסורות, ואם השליכן מותרות", ופירש הרע"ב: "בזמן שהכהן מכניסן – ודעתו עליהן ולא הפקידם, אסורים, וכגון שהם רכין וראויין לאכילה... אבל אינן ראויין כלל, אפי' הכהן מכניסן – הרי אלו מותרין". וכך נפסק להלכה ברמב"ם (תרומות פי"א הי"א)²⁴.

למדנו מכאן, עכ"פ, שתלתן, אעפ"י שטעם עצו ופריו שוה²⁵ לא חלה עליו קדושת תרומה אפי' כשהפריש, וק"ו שלא יוכל לפטור את התלתן עצמו מאיסור טבל. ונראה, א"כ, שה"ה ביחס לעץ הארטישוק, וגם הוא לא יפטור את הפרי.

והנה המשנ"ר כתב שם (ד"ה וא"צ) דאע"פ שתלתן טעם עצו פריו שוה – אין הוא ראוי לאכילה בעינו אלא ליתן טעם בקדרה, והא דיש לו קדושת שביעית, כתב התוי"ט (מ"ה ד"ה בשביעית) שהוא משום שטעם עצו ופריו שוה, והנאתו וביעורו שוה. ולכאורה קשה, שהרי אם נאמר כהמשנ"ר, שאין הוא ראוי למאכל בעינו אלא ע"י בישול – נמצא שאין כאן הנאתו וביעורו שוה, דהרי ביעורו בבישול והנאתו באכילה, אא"כ נאמר שעצם נתינת הטעם באוכל מקרי הנאה²⁶. לעומת הסבר זה כתב הר"ש (מ"ה) דעץ התלתן יש לו קדו"ש משום דהוי מאכל בהמה. לפי שני הפירושים, עכ"פ, לא דמי עץ התלתן לעץ הארטישוק, שהרי עץ התלתן אינו ראוי כלל לאכילה, ועץ הארטישוק ראוי לפחות בדוחק.

24. ועיין רדב"ז שם.

25. עיין ביצה י"ג ע"א.

26. וכה"ג אמרינן ביחס להנאה מצבע בב"ק ק"א ע"ב.

עוד שנינו (תרומות פי"א מ"ד): "עוקצי תאנים וגרוגרות והכליסים אסורים לזרים". בירושלמי (תרומות פי"א ה"ג) נאמר על משנה זו: "ר"ז בשם ר"א: מתניתא במובלעים באוכל". פירוש הדבר הוא, ככל הנראה, שלמרות שחלקים אלו של הפרי אינם ראויים לאכילה אפילו בשעת הדחק, הרי שע"י ריסוק הופכים הם להיות חלק מן הפרי. לכן מצד אחד הם אסורים לזרים, אך מאידך א"א לפטור בהם את הפרי עצמו.

אך בריש מעשרות (פ"א מ"א) שנינו: "כל שהוא אוכל... חייב במעשרות", ופירש הרע"ב: "לאפוקי אלו שנאכלים ע"י הדחק, שאינם חייבים במעשרות". וצ"ע אם גם נד"ד דמי להנהו, או שמא עדיפי טפי.

ונראה שאפילו לדעת מרן הרב זצ"ל (משפט כהן סי' פ"ד), החולק על החזו"א (מעשרות א' ל') וסובר שקליפות תפוז יש בהן קדושת שביעית²⁷, וא"כ מסתבר דה"ה לתרו"מ, נראה שיודה בנד"ד. שהרי טעמו של הרא"ה קוק לחייב בקדושת שביעית הוא משום שרוב הקליפות עומדות לטיגון והוי דבר שדרכו לאכול מבושל, וא"כ דבר זה יכול להיות אמור רק לגבי קליפות תפוז, שלדעתו רובן עומדות לאכילה (ואולי אכן כך היה הנהוג בימנו), אך לא ביחס לעוקצי הארטישוק שרובם נזרקים ואינם עומדים לאכילה, ובהם גם הוא מסתבר שיודה שפטורים מתרו"מ ואין בהם קדושת שביעית.

מיהו יתכן לומר שאמנם גם עוקצי הארטישוק ראויים לאכילה לרובא דאינשי לאחר בישולם, ומה שאינם נאכלים הוא מפני שאין הם מגיעים לידי הצרכנים, משום שהחקלאים נוהגים לקצוץ אותם ולהשליכם ולא לשווקם. אך אילו היו משווקים אותם לשוק היו אוכליהם מרובים. יש לדון כאן, א"כ, בשאלה, האם כל מה שראוי שראוי לאכילה חייב בתרומות ומעשרות, או שמא רק מה שעומד לאכילה.

הגרצ"פ פראנק (בכרם ציון הלכות פסוקות עמ' קכ"ב) הסתפק אם מותר לתרום מעלי הצנן על הצנן, וכן מיתר הקליפות הנאכלות בדוחק על הפרי עצמו. והעיר מדברי הגמרא בסוכה (ל"ו ע"ב), האומרת ד"סיב ועיקרא דדיקלא – מינא דלולבא הוא", דכל שגדל כאחד חשוב מינו. על כך יש להקשות מדין גרעינים המובא במשנה תרומות (פ"א מ"ה), בה מבואר שאפילו גרעינים הראויים לאכילה אינם מעיקר הפרי, ולא נאסרו לזרים אלא משום שהכהן מחשיבם, אך אי-אפשר לפטור על-ידם את הפרי. מכאן שלא ביחס לכל מה שגדל עם הפרי ונספח אליו ניתן לומר שהוא נחשב כמותו.

בכרם ציון (שם עמ' ק"ט), עכ"פ, התירו להפריש מקליפות התפוזים והאבטיחים וכל כיו"ב על פירותיהן, וא"כ נראה שה"ה לנד"ד²⁸.

27. עוד על מחלוקת זו בין החזו"א לרא"ה קוק בדיקה לנד"ד ראה בחלקו השני של פרק זה – "קליפת האבטיח".

28. ועי' המעשר והתרומה פרק ג' סעי' י"א והע' ל"ח. ועיין עוד "אמונת עתיד" חוברת 5 עמ' 32 בשם הגר"ש ישראלי זצ"ל.

2. קליפת האבטיח

שנינו במשנה (עדויות פ"ג מ"ג)²⁹: "מע" אבטיח וקניבת ירק של תרומה – ר' דוסא מתיר לזרים, וחכמים אוסרין". וכתב הרמב"ם (תרומות פ"א ה"י): "מע" אבטיח וקליפי אבטיח ואתרוג ומלפפון – אע"פ שאין בהם אוכל... הרי אלו אסורים לזרים". והנה אין מכאן ראייה אלא שקדושת תרומה חלה על קליפי אבטיח, אך עדיין צ"ע אם חלה החובה להפריש תרומה על הקליפין או לאו, שהרי יתכן שאמנם כשמפריש אבטיח לתרומה חלה התרומה על כל האבטיח, והקליפה מתקדשת אגב הפרי, אך מאידך, מצד עצמה אין חייבת הקליפה בתרו"מ, ולכן אי-אפשר יהיה להפריש רק את הקליפה כשהיא נפרדת מבשר-הפרי. ואכן, הבחנה מעין זו מצינו ביחס לעץ התלתן (תרומות פ"י מ"ד-ה') וביחס לעוקצי תאנים (תרומות פ"א מ"ד), וכפי שהראינו בפרק הקודם³⁰.

והנה מצאתי בכרם ציון (הלכות פסוקות עמ' קכ"א) הערת הגרא"ד רוונטל, דאבטיח האמור כאן אינו האבטיח האדום הקרוי כך בלשוננו. הוכחתו היא מהא דבמע" אבטיח נחלקו ר' דוסא וחכמים, ואם המדובר באבטיח שלנו לא ברור כיצד ניתן לחלוק, והלא מע" אבטיח הוא עיקרו. מסקנתו היא שאבטיח זה הוא הנקרא בלשוננו מלון, וקליפתו הדקה אכן ראויה לאכילה בדוחק עד השכבה החיצונית ממש, מה שאיננו נכון ביחס לאבטיח שלנו ודו"ק³¹.

והנה החו"א (מעשרות א' ל') כתב דקליפות תפוז אינן חייבות בתרו"מ ואין בהן קדושת שביעית. לעומתו סובר מרן הרב זצ"ל (משפט כהן סי' פ"ד) דקליפות תפוז יש בהן קדו"ש, דאולי רובא נזקקים גם לקליפה. אך כפי שהסקנו לעיל ביחס לדין עץ התלתן (תרומות פ"י מ"ה), יש לחלק בין שביעית לתרומה, ששם הטעם הוא משום שהנאתו וביעורו שוין (תוי"ט שם) או משום שהוא מאכל בהמה (ר"ש), אך לענין תרו"מ אין טעמים אלו מספיקים. מעבר לכך, בקליפות אבטיחים כו"ע יודו דלא חלה עליהם אף קדושת שביעית, ובודאי שלא חיוב בתרו"מ, דאין בנ"א כלל שאוכלים אותן, לא חי ולא מבושל.

29. ועיין באופן המפורט שבו מובא הענין בתוספתא תרומות פ"י ה"ב. ועי' תוספתא כפשוטה עמ' 464.

30. ועיין המעשר והתרומה (פ"ג ס"ק ל"ח, וכן פ"א ס"ק י"ג ופ"י ס"ק י"א) שהאריך ביחס לקליפות תפוז. ולענ"ד יש לחלק, דקליפות התפוז ראויות לאכילה ע"י מרקחת וכדו' משא"כ קליפות אבטיח. ואולי יש לחלק בין חלק הקליפה הקרוב לפרי, שראוי בשעת הדחק לאכילה, לבין הקליפה החיצונית, שאינה ראויה לאכילת אדם כלל (וזהו ממש כעוקצי תאנים). וע"ע בתורת השמיטה הערות אות כ"ב ומשפט כהן סי' פ"ג.

31. ועיין בספר "צמחי המשנה" לפלדמן, וכן בספר "הצומח במשנה" לפליקס. ועי' גם במאמרו של הרב שמעון בירן על גמר מלאכה המופיע בקובץ זה בו הוא דן על זיהוי של האבטיח שבמשנה.

ואמנם בהמעשר והתרומה שם (פרק ד' ס"ק ל"ח) האריך להוכיח לחיוב בתרו"מ³², אך כל ראיותיו אמורות רק על קליפות תפו"ז ולא על קליפות אבטיח. וע"כ נלע"ד דקליפות אבטיח אינן חייבות בתרו"מ.

לענייננו, א"כ, ראוי לכתחילה לנסח את נוסח ההפרשה באופן שיהא ברור שאינו מפריש מן הקליפות על הקליפות. נוסח כזה עשוי ליצור מצב שבו אחוז התרומה ביחס לחולין שנתרו בשטח מצטמצם ומקביל לחלק היחסי של הכהנים בקיבוץ, ובמצב כזה "יש ברירה" וכדאמרינן לעיל.

ה. גרם הפסד לתרומה

כדי לחזק את ההיתר להעלות את העדר למרעה על מקשת האבטיחים, יש לדון אם נוכל לומר שאפילו אם המעשה בעיקרו אסור, הרי סו"ס הוי רק גרמא ושרי.

והנה בענין זה למדנו בגמ' ב"ק (נ"ו ע"ב): "המעמיד בהמת חבירו על קמת חבירו – חייב". דעת התוס' שם (ד"ה המעמיד) היא, דחויבו משום שן. אך דעת הרשב"א שם (ד"ה המעמיד), שחויבו הוא משום מזיק בידים, וז"ל שם: "ולא דמי לאכלה מן הרחבה דפטור, כדאיתא בפרק כיצד הרגל, ומשמע דאפי' בשקרבה אצל הפירות, דשאני הכא דמעמידה, ומשמע שלקחה באפסר והעמידה על הקמה...". נמצינו למדים, א"כ, שלדעת הרשב"א יש להזרה שלא להעלות את הבהמות על האבטיחים עצמם, אלא רק לקרבן אל השטח, באופן שהבהמות תעלינה על האבטיחים מעצמן³³.

בהקשר זה דן הגרצ"פ פראנק (כרם ציון הלכות פסוקות עמ' קצ"ח), בשאלת האכלת תרומה לבהמה עפ"י המשנה בתרומות (פ"ח מי"א): "היה עובר ממקום למקום וככרות של תרומה בידו, אמר לו עכו"ם תן לי אחת מהן ואטמאנה, ואם לאו הריני מטמא את כולן... ר' יהושע אומר יניח לפניו אחת מהן על הסלע"³⁴. מתוך כך מוכיח הגרצ"פ שגרם הפסד

32. במאמר ב"המעין" (פרשבורג ירושלים – תמוז תשי"ד) הוכח הגר"י מינצברג מן הגמ' בברכות (ל"ו ע"ב) ומדברי הפוסקים באותה סוגיא (עי' שו"ע אר"ח סי' ר"ב סעי' ו', מג"א ס"ק י"ז, ט"ז ס"ק ג', מ"ב ס"ק ל"ט, נשמת-אדם כלל נ"ג ס"ק ו'), שקליפות תפו"ז אין דינן כפרי וא"א להפריש מהן על הפרי, אך הן עצמן חייבות בתרומה מדין "ירך". במאמר שהתפרסם לאחר מכן בחוברת מתודש תשרי תשס"ו חלק עליו הגר"ח גרוסברג, וטען שניתן להפריש מן הקליפות על הפרי. כך, לדעתו, מוכח מן התוספתא (תרומות פ"ג הט"ז): "תורמן מן הערימה מן המוץ על הכרי אבל לא מן הכרי על הערימה". וכתב שם שלכך הסכימו לכך מספר פוסקים נוספים, ביניהם הגרצ"פ והחזו"א. עכ"פ נראה שיש לחלק בין תפו"ז לאבטיח.

33. לענין זריעת כלאים וזריעה בשביעית ע"י בהמה עיין כרם-ציון אוצר השביעית הר-צבי סי' י"ב, וכן בארץ-חמדה לגר"ש ישראלי (וצ"ל).

34. וכך נפסק להלכה ברמב"ם (תרומות פי"ב ה"ז).

תרומה מותר, שהרי מה לי גוי מה לי בהמה (אמנם הוא דן שם בבהמת כהן, אך אף אנו נאמר מה לי גוי מה לי בהמת ישראל...). אכן ראייה זו יש לדחות ולומר דלא דמי, דהתם אם לא יניח את התרומה על הסלע הגוי יטמא תרומות אחרות, ולכן רק מסיבה זו ומשום התנאים הללו אף ר' יהושע החולק על ר' אליעזר ואוסר לתת לו תרומה בידים מתיר להניח אותה על הסלע ולגרום לה טומאה. אך אין ללמוד מתוך פשרה זו שנעשתה בתנאי חוסר ברירה שתמיד מותר לגרום טומאה לתרומה. יתכן שלכך רומז גם הר"ש בדבריו שם: "יניחנה לפניו אחת על הסלע ואל יטמאנה ביד וג"כ אל יגרום טומאה לאחרות". כלומר, ההיתר להניח על הסלע הוא רק כדי למנוע טומאה מן האחרות. מיהו המילים "וגם כן" טעונות הסבר, משום שלכאורה ניתן להבין מהם ששני טעמים שונים כאן, ואולי הטעם הראשון הוא טעם כללי שיכול לעמוד בפני עצמו, וצ"ע³⁵.

בסוף דבריו שם נוטה הגרצ"פ לומר דכיון דכתיב "משמרת תרומותי", הרי שגם גרם הפסד אסור בתרומה מה"ת. סברה זו הביא הגרצ"פ גם בכרם-ציון השלם (שביעית הר-צבי סי' ט"ו) בשם הרידב"ז (בית רידב"ז סי' ה' ס"ק א') לתרץ את הסתירה, דבסוכה (ל"ט ע"א) מצינו דאתרוג של שביעית מותר בנטילה בחג הסוכות, וכן פסק הרמב"ם בפ"ח מהל' שמיטה הי"א, ואילו אתרוג של תרומה אסור בנטילה משום הפסד תרומה, כמבואר ברמב"ם בהל' תרומות, וקשה, דהא גם הפסד פרות שביעית אסור מה"ת, דכתיב "לאכלה ולא להפסד". על-פי הסברה הנ"ל תי' הרדב"ז, והיינו דאינו אלא גרם הפסד ובתרומה גם גרם הפסד אסור דכתיב "משמרת תרומותי", אך בשביעית גרם הפסד שרי³⁶. והנלענ"ד להוסיף, דאפי' את"ל דגרם הפסד תרומה שרי, הנאתו של זה מתרומה עכ"פ אסורה. ונראה דהדבר תלוי במחלוקת הראשונים אם איסור האכלת תרומה לבהמת ישראל הוא משום הנאת כילוי או משום דכתיב "כי יקנה כל נפש קנין כספו". דאי משום הנאת כילוי, מסתבר שהאיסור הוא גם בגרמא, דסו"ס בהמת ישראל נהגית וחייב למנוע הנאה זו. אך אם האיסור הוא מצד "כי יקנה כל נפש קנין כספו" – ובהמת ישראל אינה בכלל "נפש" – האיסור הוא על הכהן להאכיל את בהמת ישראל, אך אם הבהמה אוכלת מעצמה אין כאן איסור. וכבר כתבנו לעיל שי"א דאיסור הנאה של כילוי הוא מדרבנן בלבד³⁷. ונלענ"ד שא"א להתיר על סמך סברה זו של גרמא, אלא רק על פי עקרון ה"ברירה", וכנ"ל.

35. עיין גם בריבמ"ץ ובר"ש השלם.

36. לכאורה קצת קשה על סברה זו ממסכת שביעית פ"ב מ"י, שם מבואר שאסור לקיים דלועים עד ראש-השנה כדי שייפסדו, ומשמע שגרם הפסד אסור גם בשביעית.

37. ועיין מנ"ח מצוה ר"פ אות ד'.

ו. האכלת בהמה בתרומה הראויה לאדם

לכאורה, יש לאסור להעלות את העדר על שדה האבטיחים משום עצם האיסור להאכיל בהמה בתרומה שהיא מאכל אדם³⁸. אלא שבזוה מצאנו כמה היתרים שנתנו ע"י האחרונים³⁹. יש שכתבו שבזוה"ו שאין התרומה ראויה לאכילת אדם, מותר להאכילה לבהמה⁴⁰. אחרים סמכו על כך שעליית העדר על האבטיחים יתכן שאיננה אלא גרמא שיש מקום להיתרה ביחס לאיסור זה, וכהוראת הגרש"ס⁴¹. בנוסף לכך ניתן להתחשב בכך שהאבטיחים המדוללים בדרך כלל בוסר הם ואינם ראויים כל כך למאכל אדם, ואילו האבטיחים השחורים, אחרי ששהו כמה ימים, ג"כ אינם ראויים עוד למאכל אדם ולכן גם אותם אי-אפשר להפריש כתרומה.

באופן עקרוני, אם התרומה תהיה טמאה אפשר יהיה לצרף בזה להיתר גם את שיטת רש"י בביצה כ"ו ע"ב (ד"ה חלה שנטמאת) שחלה שנטמאה מריצה לפני כלבו⁴². אך למעשה בנדר"ד קשה לסמוך על סניף זה, וממספר סיבות. ראשית, האבטיחים בתלישתם יבשים הם ואינם מקבלים טומאה⁴³. שנית, אף אם ישקו אותם (דבר שללא ספק יקשה ויסרביל את מלאכת האיסוף), כיון שרוב הקוטפים הם ערבים – אין הם מטמאים את האבטיחים⁴⁴. בנוסף לכל זאת, גם אם ניתן היה לטמא את האבטיחים, מסתבר שאסור היה לעשות זאת, מכיון שנוסח ההפרשה הוא "לכשיתלשו", וא"כ אנו מטמאים בזה תרומה בידים. אמנם בעיה זו אפשר לפתור ע"י שינוי הנוסח ל"שעה אחרי שיתלשו".

ז. תרומה שנפסלה מאכילה

סניף נוסף להיתר בו ניתן אולי להתחשב ביחס לשאלה הכללית שלפנינו הוא, דמאחר שכתבנו שאין הפרי ראוי עוד לאכילת אדם, פקעה קדושתו. כן ראיתי להגרשו"א שכתב

38. עיין ר"ש תרומות פ"א מ"ט ד"ה כרשיני תרומה.

39. עי' ארץ חפץ שו"ת בסוף נתיב ד', ארץ חיים יו"ד סי' של"א סעי' י"ט, הסכמות הראי"ה סי' ו', משפט כהן סי' ל"ח סעי' ב', דעת כהן סי' רל"ז, המעשר והתרומה פרק י' סעי' כ"ד, ספר א"י סי' ו' סעי' ג'.

40. כ"כ הגרצ"פ פראנק בכרם ציון הלכות פסוקות פרק ל"ח ס"ק ג', וע"ע שו"ת קול גדול סי' כ"ז ומשפט כהן שם.

41. עי' ספר א"י עמ' קמ"א ושם. ועי' שביעית פ"ג מ"ד בדין המדייר, וברמב"ם שמו"י פ"ב ה"ד והשגת הראב"ד שם. ועי' בדברי הגרצ"פ לקמן.

42. עיין תוס' שם ד"ה ועל החלה. ובענין גוף ההיתר ע"ע משפט-כהן שם.

43. עי' רמב"ם טומאת אוכלין פ"א ה"א ופ"ב ה"ח.

44. עי' רמב"ם טומאת מת פ"א ה"ג.

כן בכרם ציון ובמנחת-שלמה (סי' ס"ב ט"ז), והסיק זאת מתוך דיוק בלשון הרמב"ם (שמו"י פ"ה ה"ג) שכתב שם: "אינו מטפל לאכול תבשיל שנפסד והפת שעפשה כדרך שאינו אוכל בתרומה ובמעשר", ומשמע שה"ה גם בתרומה. אמנם לענ"ד לא ניתן ללמוד משם אלא שאין מצות אכילה בפירות שאינם ראויים למאכל אדם, אך אין ראיה שפקעה לגמרי קדושתם של הפירות. וצ"ע.

אמנם שמעתי שנוהגים במקומות רבים להעביר את כל התרומות לשימוש גן החיות, אך יתכן שמקנים את הבהמות קודם לכן לכהן.

ח. סיכום

מכל האמור כאן עולה, בסיכומו של דבר שמותר לחברי הקיבוץ להעלות את העדר על שדה האבטיחים בהסכמת הכהנים שבין חברי הקיבוץ, ובהסתמך על עקרון הברירה. לכתחילה ראוי לגסח את נוסח ההפרשה באופן שייאמר בו שההפרשה איננה מתבצעת מן הקליפות על הקליפות, כדי שהחלק היחסי של התרומות יקטן ויתאים לחלקם היחסי של הכהנים בקבוצה.